
**Medkulturnost v
literaturi: položaj islama
v sodobnem slovenskem
romanu po letu 1991**

Članek obravnava motivno-tematske in jezikovno-slogovne vidike pojavljanja islama v sodobnih slovenskih romanih po letu 1991. Pri tem ugotavlja, da se glede na ubesedene vrednostne opredelitve do islamske družbe oziroma kulture izrisujeta dve romaneskni liniji. Presojanje islamskega Drugega se namreč v romanih nekaterih avtorjev (M. Novak, M. Tomšič, G. Babnik, B. Kolar) povezuje z izrazito negativno tematizacijo elementov iz afriško-arabskega prostora, medtem ko drugi avtorji (A. E. Skubic, M. Sosič, G. Vojnović, J. Snoj) postavljajo dogajanje v kontekst zgodovinskih izkušenj slovenskega naroda, ki služijo kot izhodišče za nevtrarno opredeljevanje do muslimanske pojavnosti iz nekdanje večetnične jugoslovanske skupnosti.

SLOVENSKA KNJIŽEVNOST,
SODOBNI SLOVENSKI ROMAN,
INTERPRETATIVNA ANALIZA,
KONCEPTNI VIDIKI, TEMATIZACIJA,
ISLAM, MEDIKULTURNOST

The article deals with the motivic-thematic and linguistic-stylistic aspects of the presence of Islamic appearance dimensions in the contemporary Slovenian novels since 1991, thereby it is determined that, according to the novelized valuation judgments toward the Islamic society or culture, the two novelistic lines are inevitable delineated. Actually, in some of the authors' novels (M. Novak, M. Tomšič, G. Babnik, B. Kolar) the assessment of the Islamic Otherness is equated with extremely negative thematization of the elements from African-Arab area, meanwhile the other authors (A. E. Skubic, M. Sosič, G. Vojnović, J. Snoj) set the novelistic events into the context of the Slovenian historical experience, which is serving as a base for a surprisingly neutral definition, meant for only that Muslim appearance, which derives exclusively from the former multiethnic Yugoslav community.

SLOVENIAN LITERATURE,
CONTEMPORARY SLOVENIAN
NOVEL, INTERPRETATIVE
ANALYSIS, CONCEPTUAL
ASPECTS, THEMATIZATION,
ISLAM, INTERCULTURALITY

1

Pomenske razlike med Drugim, drugačnim, tujim, drugostjo ipd. v kontekstu članka niso bistvenega pomena.

UVOD

Za učinkovito dožemanje in celostno interpretacijo v članku analiziranih literarnih podob islama se zdi nujno izpostaviti dejstvo, da srečevanja slovenske družbe z islamskim Drugim¹ niso novejši družbeni pojav, temveč neizpodbitno zgodovinsko dejstvo. Zato bom sprva nekaj besed namenila orisu družbeno-zgodovinskih okoliščin, ki so botrovale postopnemu pronicanju islama na slovensko ozemlje.

Slovenska družba se je po pričevanju Anje Zalta (2005: 97) z islamom prvič srečala prek nasilnih turških vpadov. Prvi takšen napad se je odvijal leta 1409 v Metliki. Kasnejša obleganja slovenskega ozemlja s strani muslimanskih Turkov je mogoče razdeliti v tri obdobja, ki jih zamejujejo leta 1408 in 1483, 1491 in 1499 ter 1511 in 1559 (Voje 1996: 17–38). Še danes precej zakoreninjen in pogosto izrazito negativen pogled Slovencev na predstavnike islama se je v glavnem izoblikoval prav na podlagi omenjenih zgodovinskih dogodkov, ko je slovensko prebivalstvo na lastni koži izkusilo izrazito agresivne, krvoločne in neusmiljene uboje, požige in ugrabitve turških zavojevalcev (Zalta 2005: 97).

Če se na tem mestu nekoliko oddaljimo od dogajanja izpred več kot pol tisočletja, ko je bila slovenski družbi pripisana vloga »žrtve«, ki jo je v primerjavi z neizpodbitno turško premočjo pahnila v izrazito podrejen položaj, in se prestavimo v bližnjo preteklost, velja omeniti, da so muslimani v Sloveniji stalno in v večjem številu prisotni od tedaj, ko so se pričeli prebivalci nekdanjih jugoslovanskih republik intenzivneje preseljevati. Prihod večjega števila muslimanov na slovensko ozemlje se je zgodil po letu 1960, še v času nekdanje Jugoslavije, zaradi okrepljenega razvoja industrije, ki je zagotavljal nova delovna mesta.

Prav v tistem času, tj. leta 1967, je bila na Slovenskem osnovana tudi Islamska skupnost (Zalta 2005: 102). Kasnejši opaznejši val migrantov islamske veroizpovedi pa je bil tesno povezan z vojnama v Bosni in Hercegovini in na Kosovu (Kalčič 2007: 8–11).

Pojavne oblike islama v slovenski družbi oziroma kulturi, torej tudi literaturi, se pravzaprav ne bi smele preučevati ločeno od dogodkov, povezanih z balkanskimi vojnami in migracijami, ki so bile temeljni dejavnik za priseljevanje muslimanov na slovensko ozemlje. Prav to je namreč pripomoglo k razmahu številnih aktualnih stereotipnih dojemanj islama in muslimanov, o čemer celoviteje razpravljajo Polona Urh v svoji diplomski nalogi *Podobe islama v časniku Delo* (2003), Anja Zalta v študiji *Muslims in Slovenia* (2005) in Špela Kalčič v razpravi *Slovenski muslimani: kdo so, organiziranost in državnopravno normiranje v antropološki presoji* (2007). Njihova spoznanja pričajo, da so predsodki o muslimanih na Slovenskem precej sorodni neutemeljenemu načinu presojanja islama s strani drugih zahodnoevropskih in ameriških držav. Tovrstno pristransko dojetje vzhodnjaške islamske kulture, njenih običajev in religioznih načel se nadalje kaže kot nekakšna manifestacija zahodnega, na krščanstvu osnovanega sveta. Migracije muslimanov na Zahod namreč že vse od nekdaj vzbujajo precejšnje neodobravanje, zlasti zaradi predstav o njihovi nezaposljivosti, nezmožnosti asimilacije, socialne nemobilnosti, izgrede, terorizma idr. (Zalta 2005: 102).

Drugost slovenskih muslimanov se prav tako vse bolj konstituira na razlikah med pripadniki katoliške in islamske veroizpovedi (Kalčič 2007: 9). Te temeljijo na orientalističnih predstavah o islamu in muslimanih; »slovenske« muslimane se namreč pogosto postavlja v časovno

oddaljeno preteklost turških vpadov ali pa v druge družbenopolitične in kulturnozgodovinske kontekste, kakršne posredujejo mediji, ki ob omembah muslimanov večinoma poročajo o konfliktih in nasilju (Kalčič 2007: 9).

Kar zadeva slovensko romaneskno ustvarjanje, se je izrazitejša literarizacija enega izmed vidikov islamske družbe oziroma kulture pojavila že leta 1938, in sicer v romanu Vladimirja Bartola *Alamut*. Roman pred bralca postavlja svet spopadov, manipulacij, verskega fanatizma, spletk in (samo)odrekanj, ki je napolnjen s številnimi medbesedilnimi postopki in navezavami. Osrednji funkciji njihove rabe sta oblikovanje prepričljive podobe učene islamske kulture in utemeljevanje samozadostnega političnega načrta, ki izvira iz brezobzirne želje po neomajni oblasti. Čeprav je zgodovinska težnja naprednejšega, močnejšega in razvitejšega Zahoda po prevladi nad Vzhodom v romanu upodobljena v zrcalni podobi, saj je tokrat Vzhod prikazan kot središče karizmatičnega voditelja in njegovega uspešnega plenilskega pohoda, ne gre prezreti, da so muslimanski možje navsezadnje predstavljeni kot vodljivi religiozni fanatiki in nosilci terorističnih (samomorilskih) dejanj, s čimer roman evocira in krepi zlasti negativne (a mišljenju sodobne družbe primerne) predstave o islamski družbi in njenih pripadnikih.

DVE LINIJI TEMATIZACIJE IN/ALI OPREDELJEVANJA DO ISLAMA V SODOBNEM SLOVENSKEM ROMANU PO LETU 1991

Analiziranje položaja muslimanskega Drugega in kontekstov njegovega pojavljanja se zdi še prav posebej pomenljivo raziskovalno izhodišče v okviru interpretativnoanalitičnega preučevanja sodobnega slovenskega romana po letu 1991. Kronološko določena prelomnica

namreč izpričuje čas slovenske družbeno-zgodovinske in kulturno-politične osamosvojitve ter obenem sovпада z zgodovinskimi trenutki, ko se je zaradi številnih in precej nehumanih vojn na Balkanu ter posledičnih valov migrantov kmalu na preizkušnji znašla tudi slovenska zmožnost ohranjanja medkulturne strpnosti in vzpostavljanja medkulturnega dialoga.

Ko si je slovenski narod po neprijetnem zgodovinskem izkustvu nasilne prevlade muslimanskih Turkov že precej opomogel, so ga pred drugim intenzivnejšim srečanjem z islamom docela ohromili lastni strahovi in negativna pričakovanja. Zato je bilo potencialno nepristransko dojemanje islamskega Drugega, ki se je tokrat približevalo v svoji »slovanski« podobi, onemogočeno že v samem izhodišču. V slovenski kolektivni zavesti so namreč glasno odmevala globoko zakoreninjena pristranska pojmovanja islamske veroizpovedi in njenih pripadnikov, izvirajoča iz časov davnih, zgodovinskih napetosti med slovenskim narodom in muslimanskimi zavojevalci.

Upoštevajoč omenjena družbeno-zgodovinska srečevanja slovenskega naroda z islamskim Drugim je torej mogoče utemeljeno sklepati, da je bilo glede na prevladujočo etnično in/ali nacionalno pripadnost posameznikov islamske veroizpovedi, ki so prišli na slovensko ozemlje, to v preteklosti izpostavljeno v glavnem dvema osrednjima konfrontacijama. Z ozirom na kolektivno izkustvo slovenskega naroda ju nadalje opredeljujem kot t. i. arabsko-turški in (jugo) slovanski val »prihoda« islamskega Drugega na slovensko ozemlje. Zanimivo je, da se tovrstna delitev muslimanskih akterjev ter iz nje izhajajoča dvojnost v presojanju in opredeljevanju do islamskih predstavnikov še posebej nedvoumno odraža v sodobnih slovenskih

2

Navedeni kriteriji za izbor že v izhodišču izključujejo primere literarnih potopisnih romanov s prevladujočim dokumentarno-kronikalnim slogom ubesedovanja snovi, kakršni so romana Sonje Porle *Črni angel, varuh moj* (1997) in *Barva sladke čokolade* (1998) ali roman Andreja Moroviča *Tisoč in ena moč* (2005), ki sicer vsebujejo motivno-tematske segmente prikazovanja islamske družbe oziroma kulture, a se v nasprotju z romanesknimi deli, osnovanimi na večji meri fiktivnosti, do njenih pripadnikov – najbrž tudi zaradi svoje avtobiografske zaslove – vrednostno ne opredeljujejo.

romanih po letu 1991, kar bo podrobneje predstavljeno in utemeljeno v nadaljevanju razprave.

Najprej je namreč potrebno natančneje zamejiti korpus obravnavanih romanov. Pri tem velja poudariti, da se bomo v razpravi posvetili izključno tistim novejšim romanesknim delom, ki jih poleg letnice izida, tj. leta 1991, povezuje zlasti konceptna raven ubeseditve prvin islamskega Drugega, ki se v izbranih romanih kaže kot še posebej ključni dejavnik za vzpostavitev njihove tematske in slogovne konsistentnosti.² Romani iz dosedanjega več kot dvajsetletnega obdobja literarnega ustvarjanja, ki ustrezajo predstavljenim kriterijem, so naslednji: Maja Novak: *Karfanaum ali As killed* (1998); Andrej E. Skubic: *Fužinski bluz* (2001); Marjan Tomšič: *Grenko morje: roman o aleksandrinkah* (2002); Marko Sosič: *Tito, amor mijo* (2005); Gabriela Babnik: *Koža iz bombaža* (2007); Boris Kolar: *Iqball hotel* (2008); Goran Vojnović: *Čefurji raus!* (2008); Jože Snoj: *Balkan Sobranie: samovzgojni roman ali Ide Tito preko Romanije* (2012).

Povezava med romaneskno prostorsko zamejitvijo dogajanja in konceptno razsežnostjo tematizacije posameznih prvin islama v omenjenih romanih se nadalje izrisuje kot jasna ločnica, ki kaže na to, da se v enem segmentu dosedanjega sodobnega slovenskega romanesknega literarnega ustvarjanja (Novak, Tomšič, Babnik, Kolar) zgošča težnja po izrazitem problematiziranju negativnih stališč do muslimanskih posameznikov iz arabsko-afriškega prostora, medtem ko se v drugi skupini sodobnih slovenskih romanov (Skubic, Sosič, Vojnović, Snoj) zrcali namera po presojanju muslimanskih predstavnikov iz držav nekdanje jugoslovanske skupnosti, ki pa so znotraj romaneskne pripovedi pogosto obravnavani z »bratskim« obzirom in prizanesljivostjo.

Tematizacija negativnih tendenc do islamskega Drugega iz arabsko-afriškega prostora

Prvo linijo sodobnih slovenskih romanov po letu 1991, ki jih na motivno-tematski in/ali slogovni ravni preveva še posebej očitno odražanje negativnih predstav o islamskem Drugem, krojijo romani Maje Novak *Karfanaum ali as killed* (1998), Marjana Tomšiča *Grenko morje: roman o aleksandrinkah* (2002), Gabriele Babnik *Koža iz bombaža* (2007) in Borisa Kolarja *Iqball hotel* (2008). Romane obenem povezuje romaneskna prostorska zamejitev, saj se dogajanje najpogosteje vrši v precej oddaljenih afriških in/ali arabskih deželah, ki so zaznamovane s puščavsko brezčasnostjo, zapeljivo mistiko in vitalnostjo lokalnih domačinov.

Prvi omenjeni roman, tj. roman Maje Novak *Karfanaum ali As killed* (1998), sodi v okvir kriminalnega žanra, pri čemer avtorica pripovedno perspektivo v pretežni meri omeji na prvoosebne posrednika, ki ga zapolnjuje osrednji romaneskni lik Konstantin – Kosta. Nekdanji nadzornik gradnje štabnega poveljstva letalskih sil jordanske vojske na delovišču, imenovanem Karfanaum, nedaleč od jordanskega glavnega mesta, se v času pripovedovanja in zapisovanja preteklih dogodkov nahaja v preiskovalnem zaporu oziroma kazensko popravnem domu Dob. Tam je pristal zaradi obsodbe treh umorov, do katerih je po spletu pretkanih in s strani ljubezenskih doživetij spodbujenih dejanj ostalih članov odprave prišlo v daljni afriški pokrajini, kjer so se zaradi sobivanja slovenske in nedvoumno številčnejše arabske delovne sile med vpletenimi akterji na gradbišču vzhodno od Amana kmalu pričele porajati skorajda nepremostljiva medkulturna nesoglasja.

Kriminalna zasnova romana, podkrepljena s postmodernistično pluralnostjo dejanskega poteka dogodkov, je tako popestrjena z odzivi

3
 »Resno so se lotili žalovanja. Z dlanmi, zaobljenimi v skodelice, so s tal gradbišča zajemali pesek in si ga s prsti druge roke vtirali v lica. Nekdo je molil fatho, prvo suro. Iz spoštovanja do umrlega bi prav rad zapisal, da je zvenela mogočno, pa ni. Čarobno učinkuje le toliko časa, dokler ne pustiš prevesti besed. Alah je velik; pričam, da ni drugega boga kot Alah; pričam, da je Mohamed njegov prerok; delajte dobro; častite Alaha. To je vse, dame in gospodje. Kakorkoli obračlaš, trivialna literatura. Je pa seveda res, da te fatha zarašpa po hrbtu, če jo poslušáš uklešččen med najmanj dvesto petdesetimi razžaljenimi muslimani. Vsem nam se je zdelo, da bodo prav kmalu zahtevali našo kri.« (Novak 1998: 69).

4
 »Začel se je ramadan. Muslimani od sončnega vzhoda do sončnega zahoda niso smeli jesti ne kaditi ne piti vode. [...] Najhujši so bili tisti, ki so se štel za kristjane. Kot zanalašč so hoteli jesti tudi podnevi. Sajed bég, svetovljan, je z jordanskih marlboro predsedal na ameriške, ki so v državo prišle s tihotapci. [...] Abu Rub se je postil do poldneva prvega dne. Potem je možko poslal k vragu duhovščino v Mekki ter Alaha in zdiral k Juditi po cigareto.« (Novak 1998: 79).

posameznikov na njihovo vrženost v središče klobčiča medkulturnih nasprotij, v ozadju katerega odzvanjajo družbeno-zgodovinske okoliščine slovenske osamosvojitve. Bivanje na jordanskem delovišču namreč spremljajo številni neizogibni birokratski zapleti pri sklepanju delovnih pogodb in podeljevanju delovnih viz za tujce, zaradi česar se dogajanje v Karfanaumu vse bolj preveša v simulakrum stanja, s katerim se je bila kmalu po upadu evforije primorana soočiti tudi novo nastala podalpska državnica.

V nezavidljivih bivanjskih pogojih se slovenski gradbinci dnevno soočajo z islamom, ki ga dojemajo kot sestavni del izključno arabske družbe oziroma kulture. Pri tem sami sebe dojemajo kot izrazito večvredne posameznike, kar izkazujejo tako, da za svoje projektantske neuspehe vselej okrivijo lenobo, neproduktivnost in mestoma celo nesposobnost arabske delovne sile. V skladu s tem tudi skozi pripovedovanje Koste pronica manjvredno dojemanje muslimanskih pripadnikov, ki pravzaprav odraža mišljenje vseh na jordanskih prostranstvih živečih slovenskih gradbenih veljakov. Ti se obenem ponašajo še s pijančevanjem v t. i. Alahovi deželi, kjer alkohol seveda ni dovoljen. Njihovo izzivanje arabskega življa pa nadalje okrepi odlok, ki to prepoveduje, zaradi česar pričnejo slovenski delavci na predstavnike islamske družbe gledati kot na čudaške, labilne in nezrele subjekte, ki radi podlegajo raznovrstnim skušnjavam. O tem priča vzvišeno-ironični način pripovedovalčevega pričevanja o poteku žalovanja³ Arabcev in njihovem nespoštovanju ramadana⁴.

V primerjavi z romanom Maje Novak, ki je osnovan na ubesedovanju zlasti moških pogledov na srečevanja z islamskim Drugim, se v romanu Marjana Tomšiča *Grenko morje: roman o aleksandrinhah* (2002) srečamo

z neposrednim ženskim izkustvom bivanja v osrčju muslimanske skupnosti. Tomšičevo delo se zgošča okrog motivno-tematskih razsežnosti lepovidovskega hrepenenja po Drugem, ki zaznamuje življenjske zgodbe treh osrednjih protagonistk, Ane, Vande in Merice, ki se zaradi želje po večjem zaslužku odpravijo v Egipt. Tam naj bi jih čakala usoda slovenskih dojlj, t. i. aleksandrinsk, ali spremljevalk bogatih dam.

Tomšičeva romaneskna pripoved je večinoma tretjeosebna, pri čemer vključuje fokalizacijo, ki vrši s poglavji zamejene premike med posameznimi vpogledi v dojeanje osrednjih protagonistk. Njihove refleksije so udejanjene v dokaj pogostih pasusih notranjega monologa, s čimer v pripoved pronicajo subtilne prvoosebne izpovedi trpečih žensk, katerih žalostna usoda predstavlja motivno-tematsko in idejno opozicijo burnemu in kipečemu arabskemu svetu.

Čeprav se vse osrednje protagonistke na poti v pretežno muslimansko okolje nenehno srečujejo z islamskim Drugim in so z navadami njegovih pripadnikov že bolj ali manj seznanjene, se v njihove refleksije neredko vmešajo občutenja strahu, nezaupanja in občasno celo odpora do fizično in/ali nazorsko drugačnih aleksandrinskih prebivalcev. Verodostojnost romanesknega ubesedovanja raznolikih podob islama je ob tem izpopolnjena s preiščeno rabo jezikovnih oziroma slogovnih postopkov, med katerimi prednjači medbesedilno (citatno) sklicevanje na dele *Korana*, ki se jih pri svojem pozivanju iz minareta poslužuje mujezin.⁵

V nasprotju z aleksandrinskim življenjem Ane in Merice se skrivnostne plati islamskega Drugega dodobra naučije šestnajstletna Vanda, ki pristane v haremu, kjer se njene začetne predstave o arabskem

5

Mujezinovo petje z minareta se v romanu pojavi na treh mestih; prvič vabi ljudi k molitvi, drugič se pojavi kot evokacija ob smrti bolnice, tretjič pa v obliki žalostinke, ki opeva veličino smrti. Vselej pa pripomore k temu, da se protagonistke zavejo svoje kulturne drugačnosti.

svetu, v katerem bi naj prevladovali konji, kamele, meči, turbani, dolga oblačila in vodne pipe, prevesijo v postopno okušanje povsem drugačnega orientalskega blišča in lepote. Vandina zgodba posreduje marsikatero protagonistkino pristransko in/ali slabšalno dojemanje pripadnikov islamskega sveta. Pred bralcem se namreč razgrne svet spolnih razvratov, v katerem kraljujejo nasilni, avtoritativni in posestniški moški, še posebej naklonjeni mladim deklicam, njim se nadalje udinjajo zvite, spletkarske in zelo lepe mlade žene, ki si krajšajo čas z uroki in zaklinjanji, občasno pa se pojavijo še mladi Španci, ki odigrajo vlogo mamljivih ugrabiteljev iz lepovidovskega konteksta.

Opozarjanje na pristransko presojanje temnopoltih posameznikov islamske veroizpovedi in posledično širjenje številnih v sodobni družbi še zmeraj globoko zakoreninjenih stereotipnih predstav o nekultiviranih in barbarskih črncih nadalje gradi idejno-tematsko zasnovo romana Gabriele Babnik *Koža iz bombaža* (2007). Roman v razmeroma kratkih poglavjih zajame prvoosebno pripoved večinskega fokalizatorja in osrednjega protagonista Afričana Ousmana, ki je mestoma dopolnjena s kratkimi dnevniškimi zapisi njegovega slovenskega dekleta in z zapisi radijskih dokumentarno-kronikalnih pričevanj o usodi političnega vodje Thomasa Sankare. Ob tem se na začetku vsakega poglavja pojavljajo citati iz del tako slovenske kot novejšje afriške književnosti, ki imajo funkcijo medbesedilnih motov. Tovrstno poseganje po različnih pripovednih postopkih dejansko pripomore k izoblikovanju romaneskne celovitosti, saj evidentno krepi vtis o protagonistovi eksistencialni razcepljenosti, ki izhaja iz njegove podobe tujca, ko se mora v primežu medkulturnih razlik in nenehnega prilagajanja boriti še z izrazito odklonilnimi družbenimi stališči.

Protagonista vseskozi spremlja močna navezanost na preprosto burkinafaško okolje, kjer je odraščal v izrazito islamsko usmerjeni skupnosti, ki jo je z duhovnega vidika vodil njegov ded Kalifa. Ta je bil namreč zaradi svoje neizmerne predanosti muslimanski veri po enem izmed svojih romanj v Meko razglašen za imama vasi. Ousmana, ki mu po zgledu Kalife Koran predstavlja neizpodbitno življenjsko vodilo, prav zaradi njegove precejšnje strpnosti pri presojanju Drugega toliko bolj pretresejo in vznemirijo številni predsodki evropskih prebivalcev. Kmalu namreč ugotovi, da beseda črnc v tamkajšnjih ljudeh vzbuja asociacije, kot so moč, atletskost, boks, savane, živali, zlo, greh, penis ipd., zato se, četudi morebiti po nepotrebnem, počuti neprijetno ob podobah zamorčka na vrečkah s črno kavo ali steklenicah z rumom ter se iz dneva v dan vse bolj zaveda svojih fizičnih odstopanj od večine prebivalcev na stari celini.

Tematsko raven romana je avtorica z likom Ousmana zasnovala kot nasprotje tistim literarnim delom, ki v ospredje postavljajo slovenski način mišljenja in presojanja tujcev. V Ousmanovih refleksijah se namreč bralec očitneje sreča s pogledom tujca/muslimana iz afriškega območja na evropske družbeno-kulturne razmere, ki soustvarjajo romaneskno ozadje, na katerem postopoma raste aktualizacija sodobnega družbenega stanja, s poudarkom na še zmeraj precej izrazitih negativnih in pristranskih »zahodnoevropskih« dojemanjih Drugega iz neevropskega in/ali nekrščanskega sveta.

Če se v romanu Gabriele Babnik boj med posameznikom, žrtvijo številnih negativnih predstav, in neprizanesljivo družbo odvija predvsem na idejno-tematski ravni, pa dobi v romanu Borisa Kolarja *Iqball hotel* (2008) spopad med posameznikom in sistemom nekoliko oprijemljivej-

še razsežnosti. Na meji med Tanzanijo in Kenijo, natančneje v Deželi, ki ji nebo podpira veter, kjer živi preprosto in prvobitno ljudstvo t. i. Haruš, se tržaški Slovenec Vito, dezerter iz prve svetovne vojne, skupaj z domačinko Alico in prišlekom Hansom zoperstavi negativnim stališčem irskega misijonarja Brandona O'Donella. Ta vseskozi goji povsem neutemeljene predsodke proti manj razvitemu afriškemu svetu, kakor so se ti stoletja kazali v raznih kolonialističnih oziroma imperialističnih težnjah Zahoda. Duhovnik je namreč prepričan, da so za sušo v Indiji krivi budisti in muslimani ter da mora na vsak način preprečiti razraščajoče se brezboštvo, h kateremu so nagnjeni domačini, na kar ga nenehno opominja dejstvo, da so črnke »velike pohotne babe«, ki pripadajo »neverni mohamedanski svojati«. Ob tem privre na plan njegovo sovraštvo do črncev, zlasti žensk, za katere meni, da so čarovnice in najhujše grešnice, ki so primorane živeti v deželi pekla in prešuštva, zaradi česar jih je nujno potrebno na vsak način spreobrniti.

Četudi misijonarjevo nikoli javno priznано zavidanje preprostemu plemenu, ker je to zmožno kljub materialnemu pomanjkanju živeti lagodno in zadovoljno življenje, sproži maščevalno spletkarjenje proti Vitu, lastniku hotela Iqball in njegovi družbi, ki sicer šele čez dvajset let privede do tragičnega vojaškega posredovanja, pa roman vseskozi ohranja pozitivno oziroma optimistično naravnost, ki jo na motivni ravni krepi Vitova dobrodušna nprav in Hansovo čudežno pripovedovanje, na slogovnem nivoju pa jo evocirajo segmenti avtorjevega zatekanja k humorju, kar pripovedi doda precejšnjo mero spontanosti. Ker se tradicionalno afriško slavljenje življenja nadaljuje še po tem, ko v uničujočem peščenem viharju izgine hotel Iqball z vsemi svojimi prebivalci, je povsem razvidno, da idejna plat romana jasno opozarja

na aktualno družbeno neupoštevanje in nespoštovanje neuničljive biti afriške celine, ki se po večstoletnih zatiranjih še zmeraj suvereno in v vsej svoji bogati etnološki dediščini »dviga« kot nedvoumna zmagovalka nad dolgotrajnimi negativnimi pogledi in neracionalnimi ravnanji predstavnikov zahodne civilizacije.

Tematizacija nevtralnih podob islamske Drugosti iz nekdanje jugoslovanske skupnosti

Drugo linijo sodobnih slovenskih romanov po letu 1991, ki jih na motivno-tematski in/ali slogovni ravni zaznamuje opredeljevanje do prvin islamskega Drugega iz nekdanjih jugoslovanskih republik, sestavljajo romani Andreja E. Skubica *Fužinski bluz* (2001), Marka Sosiča *Tito, amor mijo* (2005), Gorana Vojnovića *Čefurji raus!* (2008) in Jožeta Snoja *Balkan Sobranie: samovzgojni roman ali Ide Tito preko Romanije* (2012). Romani v glavnem težijo k izpostavljanju problema priseljencev in problematiziranju njihove resocializacije v večkulturno družbo, kjer so prisiljeni sobivati s preostalimi pripadniki nekdanjih jugoslovanskih držav. Med njimi ne gre prezreti pristašev islamske veroizpovedi, ki so v omenjenih romanih praviloma obravnavani z namerno vzpostavljeno distanco ali humorno-ironično obzirnostjo.

Številna nasprotja med slovenskimi politično-zgodovinskimi interesi in družbenimi načeli nekdanjih jugoslovanskih narodov privrejo na plan v romanu Andreja E. Skubica *Fužinski bluz* (2001), ki ga na slogovno-narativnem nivoju zaznamuje preplet štirih fokalizatorjev, ki jim je skupno prebivanje na Fužinah. V t. i. slovenskem multikulturnem miljeju se znajdejo nekdanji (hevi)metalec Peter Sokič, nekdanja univerzitetna profesorica slovenščine Vera, stanovanjski posrednik Igor Ščinkovec ter Janina, hči črnogorskega priseljenca. Protagonisti,

ki se razkrivajo v svojih prvoosebnih pripovedih, ločenih s poglavji, se vseskozi bojujejo z lastnimi predsodki o t. i. južnjaškem Drugem.

V romanu zatorej kar mrgoli raznih stereotipnih dojemanj, ki kažejo na opredeljevanje »čistokrvnih« Slovencev do nekdanjih jugoslovanskih narodov, pri čemer se njihove pristranske predstave še posebej intenzivno razraščajo ob presojanju južnjaške nravi, ki naj bi jo zaznamovali navdušenje nad nogometom, agresivno vedenje, kriminalni prestopki in posestniško ravnanje z ženskami. Kljub temu pa vrednostne sodbe vseskozi ohranjajo nevtravno distanco do tistega pola južnjaškega Drugega, ki se navezuje na predanost islamski veri. To se odraža predvsem v predstavah o Bosancih, ki so prikazani kot pretežno muslimanski narod, pri čemer se v pripovedih osrednjih likov sklicevanja na morebitne izrazitejše stereotipne predstave ne pojavljajo.

Tematizacija islama se v povezavi s predstavniki bosanskega naroda nadalje odraža v romanu Marka Sosiča *Tito, amor mijo* (2005), kjer je pripoved zamejena z narativnim pogledom hudo bolnega desetletnega dečka, ki se mora kot pripadnik slovenske etnične manjšine v Italiji soočati še s pogostim zaničevanjem italijanskih otrok, občutenjem tujstva, jezikovno razpetostjo, pripadnostjo dvema domovinama in posledicami vojnega dogajanja. Zaradi nezavidljivih pogojev odraščanja se protagonist redno zateka v otroško odkritosrčna sanjarjenja, ki ga ponesejo stran od številnih tržaških medkulturnih srečevanj, v čas minule in/ali aktualne jugoslovanske, češke, madžarske ali vietnamske vojne vihre.

Dečkovno fantaziranje vselej spodbujajo omembe daljnih dežel, kakšna je Indija, ki si jo predstavlja kot magični svet vračev, zaklinjanj in pre-

rokb, ki v njem sicer vzbujajo strah, a obenem sprožajo hrepenenje po spoznavanju skrivnostnega in neznanega Drugega. Svojo željo po srečanju z neznanim Drugim lahko delno poteši šele ob prihodu babičinega sorodnika iz Bosne, s katerim pride tudi lepa žena Lejla, ki je muslimanka. Protagonist jo večkrat na skrivaj opazuje pri molitvi, ko kleči na koci s svileno ruto na glavi in se s čelom sklanja k tlom. Zaradi njegovega tajnega početja, ga prevzame hudo vznemirjenje, nakar si v svoji neomajni otroški domišljiji Lejlino ravnanje razloži kot poklanjanje enkrat soncu, drugič zemlji. Tudi po tem, ko ga lepotica podrobneje seznanj z zapovedmi islamske religije, potek muslimanske molitve še zmeraj pojmuje kot način spajanja z naravo. Dečkova iskrenost, ki (še) ne pozna medetničnih razprtij in razlik, je torej zmožna ustvariti nenegativne predstave o islamu. Pri tem se dolgoletna trenja med krščanstvom in islamom skrijejo v ozadje vrednostno nevtralne tematizacije ekokritičskih oziroma ekoloških razsežnosti islamskega Drugega.

Z idejno-tematskim ubesedovanjem problematike stereotipnega presojanja priseljencev iz držav nekdanje Jugoslavije s strani Slovencev nadaljuje roman Gorana Vojnovića Čefurji raus! (2008), kjer prvoosebna pripoved Marka Đorđića, sina bosanskih emigrantov, živečega v fužinskem blokovskem naselju, razgalja že skoraj tradicionalne slovenske predstave o t. i. čefurjih. Ti so z veliko mero ironije prikazani kot posamezniki, ki ljubijo lagodno življenje, radi preklinjajo, obožujejo alkohol, nežnejši spol in nogomet. Omenjene stereotipne oznake Vojnoviću predstavljajo svojevrstno vodilo pri snovanju poglavij, naslovljenih kot nekakšen vodnik po svetu čefurjev. Pri tem so Fužine in tamkajšnji neslovenski prebivalci v romanu predstavljeni s svojim sociolektom, ki je pravzaprav nastal kot posebna zmes različnih jezikovnih ravni in južnoslovanskih jezikov.

Kakor roman *Fužinski bluz* se tudi Vojnovičev roman izogne izrazitejšemu opredeljevanju do družbeno-kulturnih pojavitev islamske veroizpovedi na Slovenskem, čeprav Markova pripoved zajema številne, sicer na humorno-ironični podlagi osnovane pristranske poglede na slovensko dožemanje čfurjev in južnjakov. Oznako muslimani tudi protagonist Vojnovičevega romana *Jugoslavija, moja dežela* (2012) uporabi zgolj ob omembi delitve vlog na nogometnem igrišču in pri tem odločno vztraja, s čimer se odreče izrekanju nedvoumnih vrednostnih stališč do islamskega Drugega in/ali njegovih predstavnikov.

Precej več navezovanja na prvine islamskega Drugega zajema roman Jožeta Snoja *Balkan Sobranie: samovzgojni roman ali Ide Tito preko Romanije* (2012), v katerem se razpenja zgodba večinoma neimenovanega profesorja slovenščine, ki se nenadoma znajde v primežu vojaških dogodivščin, odvijajočih se v »talilnem kotlu«¹ Balkana, tj. nekdanji JNA, za katero je značilna velika medkulturna pestrost. Že na poti v Sarajevo, nato pa v Bileći in Leskovcu se namreč fant seznani s številnimi novinci iz raznolikih držav nekdanje Jugoslavije. Ti se kitijo z bolj ali manj nenavadnimi navadami, opisanimi v humornih in mestoma zelo ironiziranih prigodah, zamejenimi s poglavji oziroma njihovimi krajšimi izseki, ki so največkrat ubesedeni na način izmenjujočega se valovanja tretjeosebnega pripovedovalca in personalnega fokalizatorja, pozicijo katerega prevzema osrednji protagonist.

Skladno s tematizacijo ostre vojaške politike, za katero se sicer skriva izrazit posmeh jugoslovanskemu vojaškemu aparatu in njegovim »švejkovskim«² manevrom, se pisatelj redno poslužuje rabe (»armijske«³) srbohrvaščine. Ta se sprva očitneje pojavlja le v pogovorih vojaških veljakov, a kmalu postane nepogrešljivo sredstvo občega sporazumevanja med vsemi

jugoslovanskimi sotrpini. Za še posebej uporabno se izkaže pri posredovanju medkulturnih razlik, osnovanih na ironizirani stereotipizaciji kulinarčnih, značajskih, vedenjskih idr. opredelitev posameznega naroda.

Neenakost protagonistovega opredeljevanja do različnih pojavnih oblik (jugo)slovanskega Drugega se v romanu odraža predvsem v raznolikih pogledih na pripadnike albanskega in/ali bosanskega naroda. V nasprotju z Albanci, ki so poimenovani z izrazom Šiptarji in se jih vselej drži negativni prizvok,⁶ so Bosanci, kot pripadniki islama, vseskozi precej nevtrarno prikazani. Pri romanesknem uvajanju likov, ki izkazujejo predanost muslimanski veri, namreč prednjači zgolj nizanje motivnih drobcev. Na jezikovnostilni ravni jih vzpostavlja raba samostalniških besed oziroma besednih zvez, ki v bralčevi zavesti evocirajo podobe iz islamskega sveta; ko se protagonist v Leskovcu sooči z muslimanom Bajrom iz Tuzle, ga tako brž postavi v kontekst izrazov, kot so kismeta, sabah–namáz, džamija ipd., medtem ko kosovsko priseljenko Vidojko, s katero občasno ljubimka, prikaže v motivnem okviru pojmov, kakršna sta haremska preproga in paševe stopinje. Dokaj nepristransko protagonistovo presojanje islamskega Drugega se nadalje zgošča tudi ob njegovem recitalu Aškerčeve Čaše nesmrtnosti,⁷ ki ji sicer sledi ironična refleksija o značilnostih islamske religije, tej pa protagonist nemudoma postavi ob bok lasten dvom v temeljne krščanske zapovedi. Izpove ga ob razlagi Lorcove *Cordobe*, ki temelji na protagonistovem občutenju eksistencialne razdvojenosti.

SKLEP

Interpretativna analiza izbranih romanov je pokazala, da je z vidika njihove motivno-tematske in/ali slogovne zasnove mogoče sklepati na prisotnost dveh (osrednjih) linij ubesedovanja pogledov na islamsko

6 Šiptarji so v romanu označeni kot zbiralci nakradene municije, torej »tempirani gverilci, po naivno premočrtni morali in izahrbtni prihuljenosti pravi nesrečni, večnemu iztrebljanju izpostavljeni »indijanci« med narodi in narodnostmi Juge [...] (Snoj 2012: 309).

7 Aškerčeva pesem presega negativne predstave o muslimanih kot naslednikih oziroma predstavnikov zavojevalskih Turkov. Pesnik je ob postavitvi dogajanja v svet islama in kalifov za moto izbral navedek iz *Korana* (sura 75), s čimer je opozoril na bogato in preučevanja vredno islamsko literarno-kulturno tradicijo. Obenem je pokazal na povsem drugačno plat islamskega sveta, ki je pravo nasprotje dotedaj razširjenim predstavam o krvoločnih muslimanskih posameznikih, kakršne so nastajale v času protestantov in se nato literarizirale v pesmih Franceta Prešerna *Turjaška Rozamunda* (1832) in *Sonetni venec* (1834) ali proznem delu Josipa Jurčiča *Jurij Kozjak*, *slovenski janičar* (1864).

Drugost v novejšem slovenskem romanu po letu 1991. V romanih se v vlogah nosilcev vrednostnih stališč do prvin islamskega Drugega najpogosteje pojavljajo osrednji liki, katerih pristranski pogledi v pretežni meri izvirajo tako iz družbeno-zgodovinskih izkušenj njihovega (slovenskega) naroda kakor tudi iz časovnih in prostorskih določnic, ki uokvirjajo njihovo bivanje.

Prvo linijo romanov opredeljujejo arabsko-afriški dogajalni prostori, kjer se protagonisti nahajajo ali od koder izvirajo pojavne oblike islama in njegovi predstavniki, do katerih se slovenski romaneskni liki v glavnem opredeljujejo v svojih izrazito negativnih sodbah. Njihovi predsodki se nadalje zgoščajo v podobah številnih medkulturnih nasprotij in razlikovanj, ki pripomorejo h krepitvi s skrivnostnostjo in negotovostjo nabitega ozračja (*Karfanaum ali as killed*), izrisovanju verodostojnega družbeno-zgodovinskega dogajanja (*Grenko morje: roman o alksandrinhah*), opozarjanju na precejšnjo družbeno zakoreninjenost stereotipov (*Koža in bombaža*) in/ali osveščanju o vitalnosti in eterični »večnosti« afriške celine in njenih prebivalcev (*Iqball hotel*).

V skladu s tem je razvidno, da se druga linija romanov od prve razlikuje predvsem v svojih osrednjih konceptnih vidikih, tj. glede na stanje vrednostnih sodb in glede na način srečevanja z islamskim Drugim. V nasprotju s prvo skupino romanov, ki se v glavnem osredotoča na izrekanje negativnih opredeljevanj do pojavnih oblik islama, s katerimi se protagonisti soočajo predvsem v okviru svojega življenja Drugje, je za drugo skupino romanov značilno prikazovanje nevtralnejših predstav o islamskem Drugem, ki rastejo iz slovenskega kolektivnega izkustva, povezanega z bivanjem v nekdanji večetnični jugoslovanski skupnosti. Morebitni družbeno aktualni predsodki o islamu in muslimanskih

posameznikov iz nekdanjih jugoslovanskih držav, še posebej Bosne, se tako postopoma pomikajo v polje nevtralnega. Tovrstno dojemanje je mogoče pojmovati kot posledico (pre)usmerjene pozornosti protagonistov na lasten, prav tako nezavidljiv položaj (*Fužinski bluz*, *Čefurji raus!*, *Balkan Sobranie*), ki pogosto odzvanja v nepotešenem hrepenenju po oddaljenem in nepoznanem Drugem (*Tito, amor mijo*).

Različna koncepta romaneskni linij si je nadalje mogoče ogledati tudi v luči dveh ločenih družbeno-zgodovinskih izkušenj slovenskega naroda. Zdi se namreč, da se je nekdanje negativno presojanje pripadnikov islama, ki izvira še iz časa turških vpadov, v precej nespremenjeni obliki preneslo na raven sodobne romaneskne tematizacije Drugega iz afriškega oziroma arabskega prostora. Slovenska pripadnost nekdanjemu multietničnemu jugoslovanskemu prostoru pa bi lahko botrovala romanesknim prikazom precej nevtralnih, v določenih primerih celo na obziren oziroma prizanesljiv način podanih vrednostnih stališč do islamskega Drugega, ki gradi identiteto posameznikov iz balkanskega območja. Vsekakor tudi ta interpretacija, ki bi jo seveda bilo potrebno preučiti na reprezentativnem korpusu sodobnih slovenskih romanov, izkazuje dihotomijo ubesedovanja podob islamskega Drugega v sodobnem slovenskem romanu po letu 1991. ♡

Literatura

- BABNIK, GABRIELA, 2007: *Koža iz bombaža*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- BAKIĆ HAYDEN, MILICA, 1995: Nesting Orientalism: The Case of Former Yugoslavia. *Slavic Review* 54/4. 917–931.
- BOULLATA, ISSA J., 1988: Introduction; Convention and Invention: Islamic Literature in Fourteen Centuries. *Religion & Literature: The Literature of Islam* 20/1. 3–19.
- DĄBROWSKI, MIECZYŚLAW, 2000: The Problems of National-Ethnic, Cultural, and Sexual Minorities in Slavic Literatures after 1989. *Neohelicon* 33/2. 75–90.
- JUVAN, MARKO, 2000: *Intertekstualnost*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- JUVAN, MARKO, 2000a: *Vezi besedila*. Ljubljana: Literarno-umetniško društvo Literatura.
- KALČIĆ, ŠPELA, 2007: Slovenski muslimani: kdo so, organiziranost in državnopravno normiranje v antropološki presoji. *Dve domovini: razprave o izseljenstvu* 26. 7–29.
- KOLAR, BORIS, 2008: *Iqball hotel*. Maribor: Obzorja.
- LEAMAN, OLIVER, 2004: *Islamic Aesthetics: An Introduction*. North America, Indiana: University of Notre Dame Press.
- LEVY, MICHELE, 2001: »Brotherly Wounds«; Representations of Balkan Conflicts in Contemporary Balkan Literature. *World Literature Today* 75/1. 66–75.
- MONTA, ANTHONY, 2011: Introduction; The Place of Islam in Contemporary European Literature. *Religion & Literature* 43/1. 120–122.

- NOVAK, MAJA, 1998: *Karfanaum ali As killed*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- NOVAK POPOV, IRENA (ur.), 2007: *Stereotipi v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi: zbornik predavanj; 43. seminar slovenskega jezika literature in kulture*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- SKUBIC, ANDREJ E., 2001: *Fužinski bluz*. Ljubljana: Študentska založba.
- SMOLEJ, TONE (ur.), 2012: *Podoba tujega v slovenski književnosti. Podoba Slovenije in Slovencev v tuji književnosti: imagološko berilo*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- SNOJ, JOŽE, 2012: *Balkan Sobranie: samovzgojni roman ali Ide Tito preko Romanije*. Ljubljana: Slovenska matica.
- SOSIČ, MARKO, 2005: *Tito, amor mijo*. Maribor: Litera.
- STRISOGLAVEC, ĐURĐA, 2010: *Kako se govori v sodobni slovenski prozi. V: Sodobna slovenska književnost: 1980–2010. Obdobja; 29. Ur. Zupan Sosič, Alojzija*. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 311–318.
- TOMŠIČ, MARJAN, 2002: *Grenko morje: roman o aleksandrinkah*. Ljubljana: Kmečki glas.
- URH, POLONA, 2003: *Podobe Islama v časniku Delo*. Ljubljana: diplomsko delo.
- VIRK, TOMO, 1997: *Tekst in kontekst: Eseji o sodobni slovenski prozi*. Ljubljana: Literarno-umetniško društvo Literatura.
- VIRK, TOMO, 2007: *Primerjalna književnost na prelomu tisočletja: kritični pregled*. Ljubljana: ZRC SAZU.
- VOJE, IGNACIJ, 1996: *Slovinci pod pritiskom turškega nasilja*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- VOJNOVIĆ, GORAN, 2008: *Čefurji raus!* Ljubljana: Študentska založba.

VOJNOVIĆ, GORAN, 2012: Jugoslavija, moja dežela.

Ljubljana: Študentska založba.

ZALTA, ANJA, 2005: Muslims in Slovenia. *Islamic Studies* 44/1. 93–112.

ZUPAN SOSIČ, ALOJZIJA, 2003: Potovati, potovati! Najnovejši slovenski potopisni roman. V: *Sodobni slovenski roman*.

Obdobja 21. Ur. Hladnik, Miran, in Kocijan, Gregor. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 265–274.

ZUPAN SOSIČ, ALOJZIJA, 2006: *Robovi mreže, robovi jaza: sodobni slovenski roman*. Maribor: Litera.

Summary

The first notable Slovenian bumping into Islamic culture is set in the era of the Turkish invasions, which are commonly known by their violent looting, kidnapping and bloody conflicts. These are the main reasons why the Slovenes begun to create several negative perceptions of the Turkish nation, which later generally value the almost entire Islamic world. Therefore, the paper focuses on the discussion of the place of Islam in the contemporary Slovenian novel since 1991, i.e. during the period, when Slovenia finally gained complete independence but at the same time experienced another close encounter with the Islamic religion due to the increase of the wars in the former Yugoslavia, which resulted in the huge influx of ex-Yugoslavian Muslim migrants. Furthermore, the article deals with the presence of Islam in the selected novels written by the contemporary Slovenian authors, i.e. Maja Novak, Marjan Tomšič, Gabriela Babnik, Boris Kolar, Andrej E. Skubic, Marko Sosič, Goran Vojnović and Jože Snoj. At the same time, the article draws the boundary line between mentioned writers according to their ways of approaching to the Islamic Otherness in the selected novels; moreover, it is noticed that some of them (Novak, Tomšič, Babnik, Kolar) base their novels exclusively on the African-Arab Islamic society, while the Arabic people are represented in several negative aspects, as they would be the successors or representatives of the ex-invasive Muslim Turks. On the opposite, the other authors (Skubic, Sosič, Vojnović, Snoj) show the main novelistic events as the social consequences that originate in the time of the former multicultural Yugoslavia. Interestingly, in this context the ex-Yugoslavian Muslims are not shown as representatives of the

greedy and cruel Turks but as Slovenian “brothers”, thereby their novelistic visions are not extremely negative but surprisingly neutral and/or intentionally undetermined, often surrounded by a humorous context and/or dealt with the narrator’s “fraternal indulgence”. The paper also shows that the common elements between the two lines of the novels are hidden in several significant warnings of the actual socially widespread, unsubstantiated and subjective prejudices about Muslims and the Islamic world in general.

Martina Potisk

Is a PhD student of Slovene Studies at the Department for Slavic Literatures and Languages, Faculty of Arts, University of Maribor, Slovenia. She predominantly examines contemporary Slovenian literature; her main research field is based on exploring functions and aspects of intertextuality and interculturality in the contemporary Slovenian prose.

